

Elm, fəlsəfə və ədəbiyyat

(əvvəli qəzetin 27 iyul və 3 avqust tarixli saylarında)

3-cü mövzu. Bədii mətnlərdə yuxugörmə fenomeni

Yuxu, elmi informasiyalardan məlum olduğu kimi, fizioloji prosesdir və canlıların əksəriyyətinə xas xüsusiyyətdir. Yəni canlı yatır və bununla da bir növ özünü yenidən bərpa edir. Lakin bizi maraqlandıran yuxugörmə halıdır ki, bu fenomenə müxtəlif elmi, fəlsəfi, mistik yanaşmalar mövcuddur. Bu müxtəliflik də yaradıcılıq üçün kifayət qədər maraqlı və qeyri-adi xammal hazırlayır. Ədəbiyyat müstəvisində yuxugörmədən bədii fənd kimi istifadə təcürbəsi zəngin çalarlara malikdir. Lakin bu fenomenə yalnız yuxuda görünən hadisələri olduğu kimi təsvir etməklə kifayətlənmək bədii əsərin məna qatına az təsir göstərə bilər. Yuxugörmə hadisəsi ilə bağlı bir çox fəlsəfi və mistik məlumatlara malik olmaqla qələmə alınan bədii əsərlər daha dərin mənalara baş vurmağa imkan yaradır.

Ümumiyyətlə, fəlsəfi fikir tarixində yuxugörməyə, əsasən, iki münasibət mövcud olmuşdur: 1. Yuxugörmə – keçmişin, yəni yaşananların nəticəsidir; 2. Yuxugörmə gələcəkdən xəbər verir.

Lap qədim zamanlardan insanlar yuxu zamanı görülən hadisələrə və predmetlərə müəyyən yozum verir, onları gələcək hadisələr barədə işarələr kimi anlayırdılar. Məsələn burasındadır ki, bu tendensiya hazırda da cəmiyyətin bəzi dairələri arasında öz aktuallığını saxlayır. Bu yozumlar nə dərəcədə həqiqətə uyğundur?Gələcəklə bağlı yuxuyozmalar barəsində elmi əsaslandırma olmadığı üçün dəqiq bir söz demək çətindir.

Freydə görə, yuxular gələcəkdən yox, keçmişdən xəbər verir. O,irəli sürdüyü bu tezisni izahını psixoanalizin köməyi ilə verir. Hesab edir ki, yaşam boyu şüuraltına yığılmış istəklər, görüntülər, həyata keçməyən arzular insan yatdığı zaman donunu dəyişib, onun şüuruna yuxular kimi daxil olurlar.

Yuxuma girir dostlar, doğmalar, yadlar, bəzən də heç tanımadıqlarım, üzünü belə görmədiyim adamlar müxtəlif tanış və yad hadisələrin fonunda.

Tez-tez yuxuma girənlər də olur; həyatda artıq olmayan atam, anam və başqa doğma adamlar yenə də tanış və yad hadisələrin içində.

Dəqiq bilirəm: yuxu təkcə nə keçmiş, nə də gələcəkdki xatirələrdən və xayaldan fərqli, yuxu – daha çox gerçəklikdi, ayrı məkan-zaman hadisəsi və reallığın inikası.

Keçmişə nizamla düzülmüş avtobus dayanacaqları kimi xatırlayıram; hər dayanacaqda adamlar və hadisələr bir-birindən təcrid olunmuş halda, sanki ayrı-ayrı çoxluqlardı heç bir kəsişməsi olmayan. Amma hadisələrin bir-birinə qarışmasının da şahidi oluram hərdən. Bir hadisə başqa hadisə ilə kəsişir özü ilə daşdığı yad və doğma adamlarla birgə. Məsələn, görürəm: anam ömrünün son günləri çox cavandı – sevinirəm, amma qəfil xəstəlik peyda olur ya-

nında qocalıq libasında, üz alır torpağa sarı; torpaq işıq saçır rəngbərəng çalarlarda.

4-cü mövzu. Hərəkət, Zenon paradoksları və ədəbiyyat

Hərəkət elm sahələrinin obyektı olmaqla yanaşı, fəlsəfi dünyagörüşünün də daim diqqət mərkəzinə aldığı bir anlayışdır. Hərəkət haqqında elmi informasiyalar fəlsəfi düşüncə sisteminə transfer olunmaqla müxtəlif maraqlı, eyni zamanda ziddiyətli düşüncə şəbəkəsi yaratmışdır. Eyni zamanda fəlsəfi sistemlərdə hərəkət barədə mövcud fikirlər elmi sahələrin tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Yəni bu anlayış ətrafında həm elmin, həm də fəlsəfinin aşkara çıxardığı bir çox həqiqətlər və mübahisələr uzun bir dövrü əhatə edir. Hərəkət barədə müxtəlif maraqlı və ziddiyyətli fikirlər in-cəsənətin müxtəlif sahələrinə və bədii əsərlərə sirayət etməklə bir çox fərqli, intellektual əsərlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Bir halda, hərəkət anlayışı ətrafında yaranan fikir şəbəkəsi ədəbiyyatdan da yan keçməyib, bu anlayışa, qısaca da olsa, həm elmi, həm də fəlsəfi aspektdən yanaşaq. Bu yanaşmalardan istifadə edərək konkret bədii mətnlərin üzərində dayanaq.

Fizika. Sadəlik üçün ilk növbədə düzxətli bərabərsürətli hərəkətə nəzər salaq. Cisim A nöqtəsindən B nöqtəsinə hərəkət edir. A-dan B-yə düz xətt boyunca hərəkət zamanı çizdiği xətt onun trayektoriyası adlanır. İki nöqtə arasında trayektoriya hissəsinin uzunluğu qət edilən yoldur. Sürət anlayışını daxil edirik: $v = s/t$; v - sürət, s – gedilən yol – məsafə, t – sərf olunan zamandır.

Fəlsəfi yanaşma. Elmi informasiyadan keçək fəlsəfi müstəviyə. Fikrimizin izahı üçün bir fəlsəfi yanaşma ilə kifayətlənirik. Cisim A nöqtəsindən B nöqtəsinə gəldi. Demək, gəlmək üçün ilk növbədə getmək lazımdır. Yəni cisim B nöqtəsinə gəlib çatmazdan öncə A nöqtəsindən getməli idi.

Bədii təfəkkür vasitəsilə bunu belə ifadə edə bilərik: bütün gəlişlər gedişdir öncə. Bu ifadə mövzu ilə bağlı həm elmi informasiyadan, həm də fəlsəfi təfəkkürdən bədii ifadə vasitəsi olaraq istifadə texnikasına göstərilən nümunələrdən biridir.

Beləliklə, hərəkətlə bağlı və ya hərəkət anlayışından istifadə etməklə intellektual bədii mətn yaratmaq üçün qurulan modeldən (Eİ – FD – BT) istifadə oluna bilər: elmi informasiya – fizika elminin hərəkət barədə verdiyi məlumat; fəlsəfi düşüncə–hərəkət anlayışına fəlsəfi yanaşma və bədii təfəkkür – hərəkət anlayışına elmi-fəlsəfi yanaşma nəticəsində alınan mənalərin bədii mətndə ifadə olunması.

Gedir: X-ci ildə doğulub **Qatar** **vaqonlardan ibarətdir, vaqon adamlardan, bir də pəncərələrdən.**

Vaqondakı pəncərələr daha çox göz və əllər deməkdir; göz və əllərdən ibarət olur adamlar ayrılıqlar gəldiyi zaman.

Gedər, qatarlar gedər. Qalar, ayrılıqlar qalar qatarların getdiyi yerdə.

Vağzallar ayrılıq yeri deyil ki təkcə, görüş yeridir həm də.

Gələr, qatarlar gələr. Qalar, ayrılıqlar qalar qatarların gəldiyi yerdə.

Hər ayrılıq bir görüş, hər görüş bir ayrılıq nöqtəsi; hər nöqtə son və başlanğıcın sığındığı yer.

A nöqtəsindən B nöqtəsinə gəldi, B nöqtəsindən C nöqtəsinə getdi. “Gəldi” və “getdi”lər parça-parça doğrayar yolları; ayrılıq – kəsilən yeri yolların.

A nöqtəsindən B nöqtəsinə gəldi – elə A nöqtəsindən getdi deməkdi; bütün gəlişlər gedişdi öncə.

Gedir beləcə hər şey: bəzisi sürətlə, bəzisi asta. Bəzisi tərpənmir – gedir amma.

Gedir o ağac, gedir o ağacın yanındakı o ev, gedir o evin içindəki o masa, o şkaflar, o çarpayı.

Çarpayıda illərdi yataq xəstəsi: baxıb ümitsiz-ümitsiz “gedirəm” – dedi.

O – nə vaxtsa yaraşıqlı – səyahət etməyi sevərdi qatarlarda, indi – ümitsiz xəstə; X-ci ildə “gəlib” dünyaya.

Zenon paradoksları

İndi isə hərəkət barədə qədim yunan filosoflarının köməyi ilə fərqli və bir qədər də gözlənilməz fikirlərlə tanış olaq. Amma bu fikirlər fərqli və gözlənilməz olduğu qədər də ağılabatandır. Bu fikirlər nə qədər məntiqli olsa da, həyatda şahidi olduqlarımızla heç cür uzlaşmır. Fəlsəfi həqiqət gerçəkliyi üstləyir, yoxsa gerçəklik fəlsəfi həqiqəti? – gəlin, əvvəlcə hərəkət barədə bəzi fikirlərlə tanış olaq, sonra mülahizələrimizə meydan verək.

Parmenidə görə, varlıqda hərəkət yoxdur. O, hesab edirdi ki, varlıqlar tamdır, bütövdür və onlar hissələrə bölünmür. Əgər varlıq hissələrə bölünərsə, onda hissələrin özlərinin də hissələri olacaq. Eyni zamanda həmin hissələrin də hissələri olacaq və s. Hər bir hissə sonsuz hissələrdən təşkil olunacaq və beləliklə, bütün hissələr bir-birinə və varlığın özünə bərabər olacaqdır. Deməli, hər bir kəsim içində olduğu kəsimin özü boyda olacaq. Bu isə məntiqə ziddir. Yəni varlıq hissəsizdir. Hərəkət üçünsə ən azı iki nöqtə lazımdır. Varlıqsa təkcə bir nöqtədir və nöqtədə isə tərpənişə yer yoxdur.

Eleyli Zenon öz müəllimi Parmenidi müdafiə edir: varlıqda hərəkət və çoxluq mövcud deyil. Hərəkəti və çoxluğu qəbul etmək həllolunmaz ziddiyyətlərlə nəticələnir.

Onun öz fikrini əsaslandırıdığı iki mülahizəsi ilə tanış olaq. Yunan dilində bu paradokslara aporiyalar deyilir:

Birinci aporiya – dixiotomiya (yarı-yabölmə). Bir nöqtədən digər bir nöqtəyə çatmaq üçün əvvəlcə yolun yarısını qət etmək lazımdır. Amma əvvəlcə yolun yarısının da yarısını keçmək lazımdır. Bundan da əvvəl yarısının yarısının da yarısını keçmək lazımdır və s. Beləliklə, bir nöqtədən digər nöqtəyə gedib çatmaq üçün sonsuz belə hərəkət tələb olunur və nəticə etibarilə heç bir hərəkət baş vermir.

(ardı var)

Əli Şirin ŞÜKÜRLÜ, riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, şair-esseist